

Одінцова А.М.

ЖИТТЄВА РОЛЬ ЯК СКЛАДОВА ЖИТТЄВОЇ ПОЗИЦІЇ У СВІДОМОСТІ ЮНАКІВ

У статті Одінцової А.М. «Життєва роль як складова життєвої позиції у свідомості юнаків» проаналізовано взаємозв'язок між життєвою позицією, життєвою роллю та Я-концепцією особистості. Висвітлено результати емпіричного дослідження, в якому узяли участь студенти віком від 18 до 22 років. Метою дослідження було узагальнити ознаки, які використовуються для первинного сприйняття, аналізу, оцінки та інтерпретації ролей особистістю. В роботі були використані наступні методи та методики: асоціативний експеримент, методика П.П. Горностая «Карта життєвих ролей», побудова семантичного простору. З різних видів ролей було систематизовано і виділено шість типових ролей у юнацтва. Серед сімейних ролей – син (донька), брат (сестра), онук (онучка), серед соціальних – роль студента та міжособистісні ролі друга та хлопця (дівчини), що перебувають у романтичних стосунках. В основній частині статті наводяться результати факторного аналізу та подальшої побудови семантичного простору для типових життєвих ролей юнацтва. Визначено, що у свідомості молодих людей рольове наповнення відображається за такими показниками, як: емоційно-чуттєва складова сприйняття ролі (що відображає емоційне ставлення до інших, якості, які впливають на самооцінку особистості, оцінку особистості та полярну позицію, котра пов'язана з прихильністю чи відчуженістю стосовно іншої особи і навпаки); поведінкова складова сприйняття ролі (відображає тенденцію до прийняття чи не прийняття себе та інших в певній ролі); морально-нормативна оцінка (відображає нормативність, дисципліну та моральність особи); амбівалентні патерни (демонструють парадоксальність установок особи); поведінкові настанови (демонструють ступінь готовності особи до рольової взаємодії). Наукова новизна роботи полягає у тому, що вперше на емпіричному рівні було досліджено особливості представлення та інтерпретації життєвих ролей у свідомості особистості.

Ключові слова: життєва позиція, життєва роль, Я-концепція особистості, семантичний простір.

Постановка наукової проблеми та її значення. Чітка життєва позиція проявляється у всіх сферах діяльності людини: моральній, духовній, суспільно-політичній та трудовій. Вона виражає моральне напруження особистості, тобто її готовність до практичних дій.

Формування життєвої позиції починається з народження і багато в чому залежить від оточення, в якому живе людина. Її фундамент зароджується тоді, коли дитина вчиться спілкуватися з батьками, друзями, педагогами, жити в соціумі. Залежно від цих відносин конкретизується самовизначення особистості.

Американський психолог Е. Берн вважав, що позиція приймається в ранньому дитинстві (від трьох до семи років) з тим, щоб виправдати рішення, засноване на більш ранньому досвіді [2]. Інакше кажучи, за Е. Берном, спершу здійснюються ранні рішення, а потім дитина приймає життєву позицію, створюючи тим самим картину світу, яка виправдовує раніше прийняті рішення.

Отже, життєву позицію можна визначити як сукупність основоположних переконань про себе та інших людей, які людина використовує для виправдання своїх рішень і своєї поведінки.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Згідно з К.А. Абульхановою-Славською, життєва позиція – це спосіб самопрезентації особистості у житті, узагальнений її життєвими цінностями та відповідний основним потребам особистості. Життєва позиція, що виявляється у думках, висловлюваннях, справах і вчинках, – це загальне (цілісне, системне) ставлення людини до навколишнього світу, людей і самої себе [1].

У свою чергу, життєва позиція впливає на становлення Я-концепції особистості, що виступає як установка у ставленні людини до самої себе. Її основними функціями є: сприяння досягненню внутрішньої узгодженості особистості; інтерпретація життєвого досвіду; джерело очікувань [5].

Характер життєвої позиції визначає роль, яку людина усвідомлено чи ні буде виконувати. Саме життєва позиція впливає на ставлення особистості до виконання власних ролей та ролей інших людей.

Згідно з П.П. Горностаєм, життєва роль – це психологічна роль, яка пов'язана з ідентичністю особистості, життєвим сценарієм та індивідуальністю людини [4, 268].

Мета роботи – узагальнити ознаки, які використовуються для первинного сприйняття, аналізу, оцінки та інтерпретації ролей особистістю.

Методи та методики. Задля досягнення поставленої мети нами була проведена процедура факторизації і побудови семантичного простору.

Семантичний простір – операціональна модель представлення категоріальної структури індивідуальної свідомості у вигляді математичного простору, координатні осі якого відповідають імпліцитно притаманним індивіду підставам для категоризації, а значення деякої змістовної області задаються як координатні точки або вектори, розміщені в цьому просторі [7].

У дослідженні взяли участь 217 осіб – студентів вищих навчальних закладів різного напрямку навчання, а саме: Херсонського державного університету, Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова (Херсонська філія) та Національного технічного університету.

Процедура виділення відповідних до теми конструктів проводилася у декілька етапів.

По-перше, з метою виділення необхідних для побудови семантичного простору кластерів, нами був використаний асоціативний експеримент. Асоціативний експеримент – це «виявлення зв'язків уявлень, які зумовлені попереднім досвідом і завдяки яким одне уявлення, що з'являється у свідомості, викликає на основі схожості, суміжності або протилежності інше» [5, 45].

Завданням асоціативного експерименту було виділити провідні ролі юнацтва. З поміж 217 анкет асоціативного експерименту, в якому опитувані за обмежений проміжок часу (15 хвилин) зазначали ролі, що виконуються ними у житті, було виділено шість, котрі зустрічалися найчастіше у всій вибірці. Це такі ролі, як: студент, син (донька), друг (подруга), брат (сестра), онук (онучка), хлопець (дівчина), які перебувають у романтичних стосунках. Таким чином, ми виділили шість кластерів (ролей), що були узяті для побудови семантичного простору.

По-друге, задля виділення розрізняювальних ознак отриманих кластерів нами була використана методика П.П. Горностая «Карта життєвих ролей» [4], яка дає змогу визначити особистісні риси опитуваних у кожній життєвій сфері. Для побудови семантичного простору ми обрали, проаналізували та систематизували результати за секторами, що відповідали сферам життя –

«навчання», «родина», «спілкування» та «особисте життя» (тобто ті сфери, що відповідають 6 ролям виділеним раніше). Таким чином, нами було виділено 52 особистісні риси, які найчастіше повторювалися серед усіх бланків. На основі цих виділених особистісних рис були побудовані 52 шкали для оцінки кластерів (ролей).

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. У результаті факторного аналізу після процедури ротації Varimax ми отримали структуру показників, котрі розташувалися в межах п'яти факторів.

Отримані фактори відповідають компонентам Я-концепції, що є системою установок відносно власної особистості, а саме когнітивному, емоційно-оцінюючому та поведінковому.

До першого фактора «Емоційно-чуттєва складова сприйняття ролі», що відповідає емоційно-оцінюючому компоненту, увійшли 22 особистісні ознаки. Емоційно-оцінюючий компонент – це самооцінка образу Я, котра може мати різну інтенсивність, оскільки окремі риси, особливості, властивості особистості можуть викликати різні емоції, пов'язані із задоволеністю або незадоволеністю ними.

Цей фактор відображає емоційне ставлення людини до власної ролі і до виконання ролі оточуючими. Умовно нами було виділено чотири характеристики, що становлять цей фактор: ставлення до інших (нетурботливий, невірний, неухажливий, нечуйний, нетерпимий, несправедливий, грубий, підозрілий, зрадник, недобррозичливий), якості, що впливають на самооцінку особистості (інертний, сумний, ненадійний, невпевнений у собі, незацікавлений, млявий, нероба), оцінка особистості (злий, поганий) та полярна позиція, яка пов'язана з прихильністю чи відчуженістю стосовно іншої особи і навпаки (нелюблячий, нелюбимий).

Другий фактор «Поведінкова складова сприйняття ролі» відповідає поведінковому компоненту Я-концепції особистості. Поведінковий компонент

Я-концепції – це поведінка людини (або потенційна поведінка), яке може бути викликана образом Я і самооцінкою особистості.

Отримані результати свідчать про те, що у свідомості людей сприйняття ролі викликає тенденцію до прийняття чи не прийняття себе та інших у певній ролі. При чому, при тенденції до не прийняття ролі людина поводить себе спокійно, а при тенденції до прийняття – стає запальною.

Когнітивний компонент має прояв у третьому, четвертому та п'ятому факторах. Когнітивний компонент – це основні характеристики самосприйняття особистості, складові уявлення людини про себе. Цей компонент є образом власного «Я» особистості.

Третій фактор «Морально-нормативна оцінка» демонструє оцінювання особою самої себе та оточуючих під час рольової взаємодії за полюсами «високе – низьке оцінювання». У складі третього фактора можемо виокремити наступні аспекти: нормативність (відповідальний – безвідповідальний), дисципліна (відмінник – прогульник) та моральність (вихований – невихований). Ми бачимо, що у свідомості особистості ці три якості є пов'язаними між собою та допомагають людині охарактеризувати власні ролі чи ролі оточуючих.

Четвертий фактор «Амбівалентний патерн» відображає силу Супер-Ео. Під патерном ми маємо на увазі набір стереотипних поведінкових реакцій або послідовностей дій. Патерн, як і «Супер-Ео» – це свого роду установки, що мають місце у структурі особистості людини. Отримані результати свідчать про те, що у свідомості молодих людей ці установки мають парадоксальний характер, оскільки одна група якостей (пунктуальність, поступливість) не суперечить іншій (нечесність, ворожість).

П'ятий фактор «Поведінкові настанови» відображає характер міжособистісних відносин. Специфічна риса міжособистісних відносин – емоційна основа. За набором почуттів можна виділити дві великі групи: кон'юнктивні – почуття, що зближують та об'єднують людей; диз'юнктивні – почуття, що роз'єднують людей, не викликають бажання до співпраці [6].

При аналізі складу п'ятого фактора можна простежити полюс, в якому показники «лояльність» та «слухняність» відповідають кон'юнктивним почуттям, а обернена сторона фактора, яка включає показники «строгий» та «бешкетник» – диз'юнктивним. Отже, фактор «Поведінкові настанови» демонструє готовність особистості чи її не готовність до співпраці та рольової взаємодії.

На основі побудови семантичного простору розглянемо представлення шести типових ролей молоді за вище перерахованими показниками.

Беручи за основу побудови семантичного простору емоційно-чуттєву та поведінкову складові сприйняття ролі, ми отримали наступні результати, що представлені на рисунку 1.

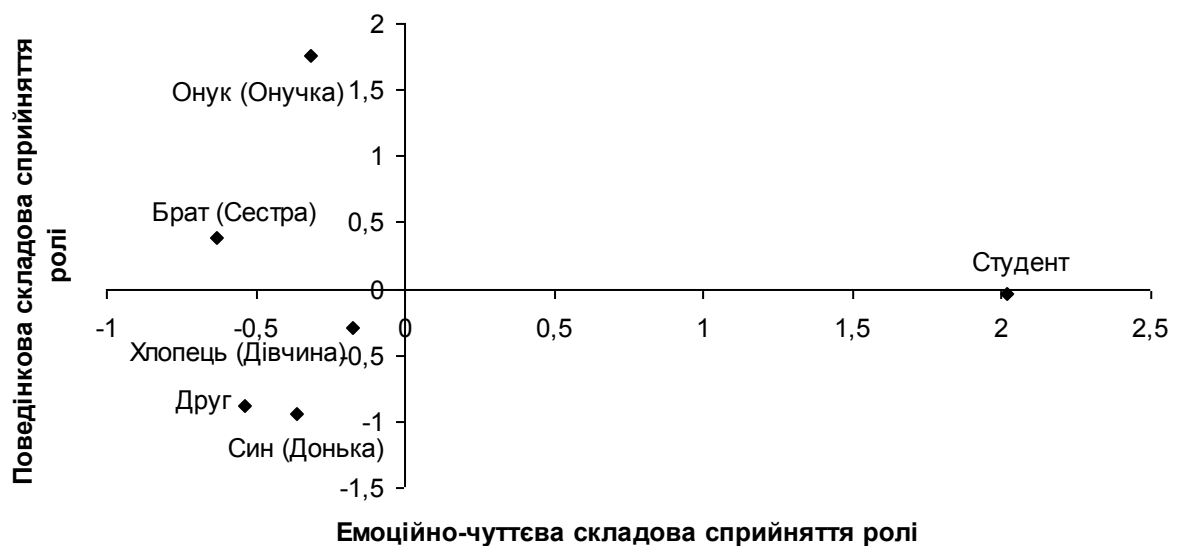

Рис. 1. Семантичний простір шести типових ролей молоді за показниками емоційно-чуттєвої та поведінкової складової сприйняття ролі

На графіку ми бачимо, що за шкалою емоційної чуттєвості п'ять із шести ролей згрупувалися на одному полюсі, а роль «студента» на іншому (2,014). Отже, у свідомості особистості роль «студента» пов'язана з такими якостями, як нечуйність, нетерпимість, інертність. Розглядаючи себе чи іншого у цій ролі, молоді люди рідко будуть звертати увагу на емоційно-чуттєвий компонент.

Іншу ситуацію ми бачимо при аналізі таких ролей, як «брат (сестра)» (-0,62), «друг» (-0,53), «син (донька)» (-0,35), «онук (онучка)» (-0,31), «хлопець (дівчина)» (-0,17). У цьому випадку у свідомості особистості ці ролі пов'язані з такими характеристиками, як: ставлення до інших (турботливе), якості, що впливають на самооцінку особистості (впевненість у собі), оцінка себе та іншого як доброї і хорошої людини.

Стосовно шкали поведінкової складової сприйняття ролі, ми бачимо розподіл на три групи: тенденція до прийняття, до не прийняття й нейтральне ставлення до себе та інших. Посередині між групами «прийняття» та «не прийняття» себе та інших опинилася роль «студента» (-0,03). Хоча ми бачимо, що у свідомості людей все ж таки частіше ролі приписуються позитивні якості: відповідальність, оптимістичність, прагнення до пізнання, та все таки у свідомості молоді роль «студента» не має чіткої диференціації за цим показником.

Чіткий розподіл на підгрупи ми бачимо в інших п'яти випадках. Так, до групи «тенденція до прийняття себе та інших» тяжіють ролі: «син (донька)» (-0,93), «друг» (-0,88) та «хлопець (дівчина)» (-0,28). Ці ролі у свідомості особистості пов'язані з розумінням, прагненням допомогти й дати пораду. Ролі «онука (онучки)» (1,76) та «брата (сестри)» (0,38) навпаки становлять групу «не прийняття себе та інших». Це свідчить про те, що у свідомості молодих людей ці ролі більше пов'язані з відсутністю цілей і прагнень.

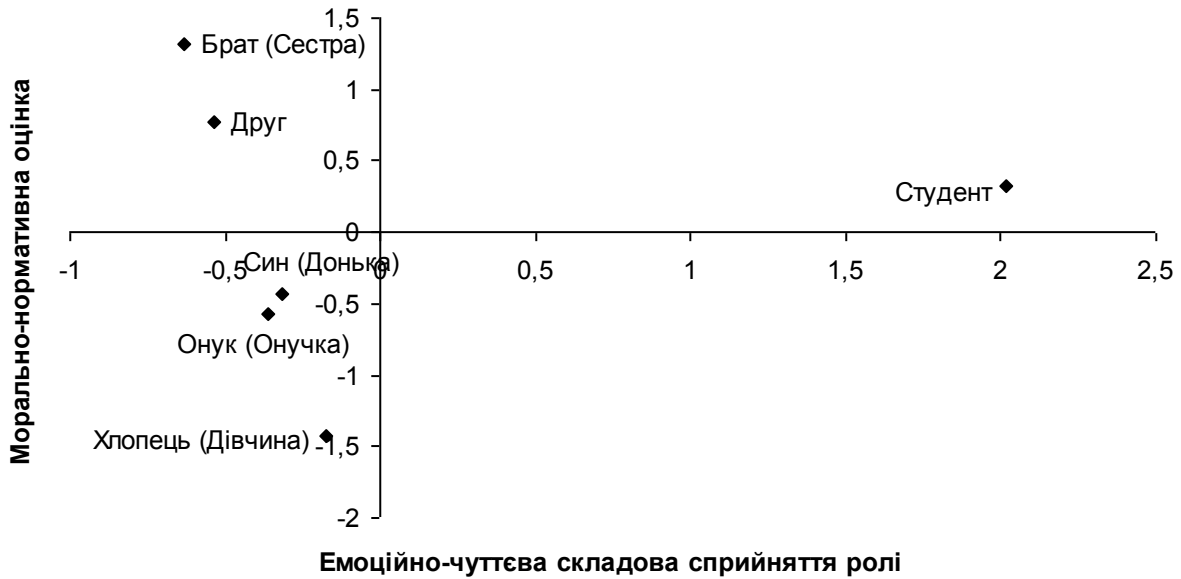

Рис. 2. Семантичний простір шести типових ролей молоді за показниками емоційно-чуттєвої складової сприйняття ролі та морально-нормативної оцінки

На рисунку 2 зображений графічний розподіл показників за фактором «морально-нормативної оцінки». На побудованому семантичному просторі ми бачимо розподіл ролей на два полюси: «високу» та «низьку» оцінку моральної нормативності. До полюсу «низької морально-нормативної оцінки» увійшли такі ролі, як: «брат (сестра)» (1,32), друг (0,77) та «студент» (0,32). Тобто, у свідомості особистості ці три ролі пов'язані за характеристикою невідповідності суспільним нормам та правилам. За характеристиками нормативності, дисципліни й моральності вони мають низькі показники.

Три інші типові для молоді ролі: «хлопець (дівчина)» (-1,42), «син (донька)» (-0,56) та «онук (онучка)» (-0,42) становлять у свідомості особистості інший полюс, що відповідає високій морально-нормативній оцінці. Ці ролі пов'язані з такими характеристиками, як вихованість, дисциплінованість (відмінник) та нормативність (відповідальний).

Ми вважаємо, що отримані результати демонструють шанобливе ставлення до оточуючих у процесі рольової взаємодії при виконанні ролей, що утворили групу «високої морально-нормативної оцінки». І навпаки, відсутність

поваги та відповідальності за свої слова та вчинки при виконанні ролей з низькою морально-нормативною оцінкою.

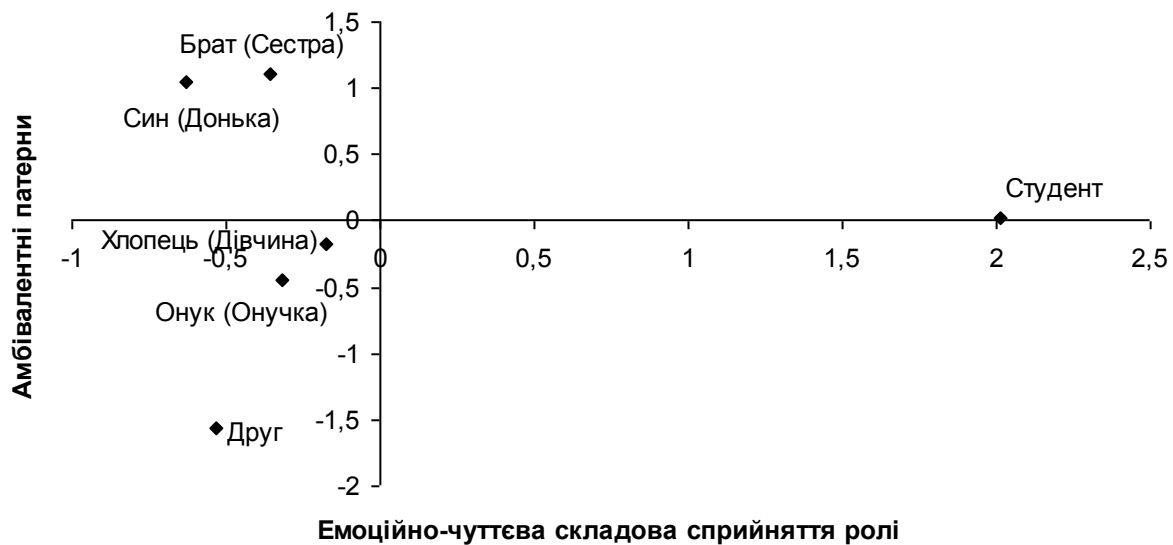

Рис. 3. Семантичний простір шести типових ролей молоді за показниками емоційно-чуттєвої складової сприйняття ролі та парадоксальних патернів поведінки

Четвертий фактор «Амбівалентний патерн» графічно зображений на рисунку 3. У семантичному просторі, який відображає рівні свідомості, ми бачимо, що шість ролей групуються у чотири групи. До першої групи увійшли ролі «сина (доньки)» (1,11) та «брата (сестри)» (1,04), до другої – «студента» (0,03), що відповідають таким якостям, як: нечесний, пунктуальний, поступливий, ворожий. До третьої – «хлопця (дівчини)» (-0,17) та «онука (онучки)» (-0,44), до четвертої – роль «друга» (-1,56), що характеризуються такими якостями як чесний, наполегливий, дружній, схильний до спізнення.

Відповідно до п'ятого фактора «Поведінкові настанови», ролі в семантичному просторі були умовно розділені на три підгрупи. Графічне зображення семантичного простору представлено на рисунку 4.

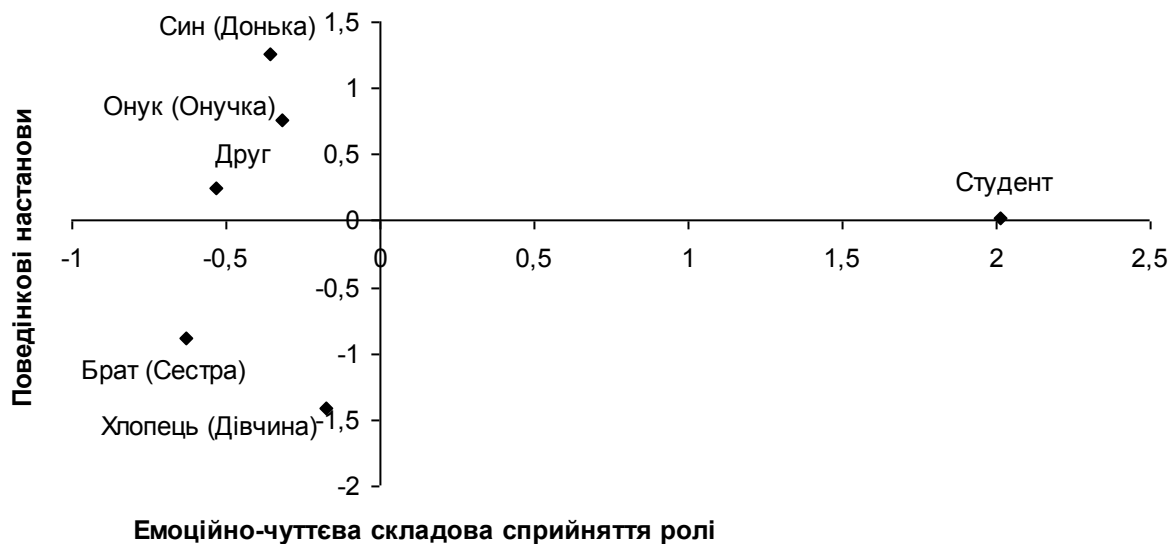

Рис. 4. Семантичний простір шести типових ролей молоді за показниками емоційно-чуттєвої складової сприйняття ролі та поведінкових приписів

Вище нами було виділено полюси цього фактора: готовність чи не готовність до рольової взаємодії. Отже, готовність до рольової взаємодії у свідомості особистості більше викликають ролі «сина (доньки)» (1,26) й «онука (онучки)» (0,76) та не так виразно ролі «друга» (0,25) і «студента» (0,02). Ці ролі характеризуються лояльним ставленням до інших, прийняттям оточуючих, та, разом з цим, власним слухняним поведінням. Ці ролі виконуються більш стереотипно, маючи чітку структуру поведіння.

На противагу вищезазначеній групі ролей, ролі, що пов'язані з не готовністю до співпраці, характеризуються строгістю до оточення. Це такі ролі, як «брат (сестра)» (-0,88) та «хлопець (дівчина)» (-1,40). У свідомості молоді ці ролі пов'язані з вимогливим відношенням до суб'єктів рольової взаємодії, та, водночас, власною «бешкетністю» й непокірливістю. Але саме зазначені ролі асоціюються у молодих людей з творчістю, неповторністю та індивідуальністю.

Отже, результати процедури факторизації і побудови семантичного простору дають нам можливість зробити наступні **висновки**:

По-перше, життєва позиція як загальне ставлення людини до навколишнього світу, людей і самої себе, що виявляється у думках,

висловлюваннях, справах та вчинках, визначає роль, яку людина усвідомлено чи ні буде виконувати. Під впливом життєвої позиції формується Я-концепція людини, що є системою установок відносно власної особистості. Вона складається з трьох компонентів, а саме: когнітивного, емоційно-оцінного та поведінкового.

По-друге, у результаті факторного аналізу нами було отримано структуру показників, котрі розташовуються в межах п'яти факторів та відповідають компонентам Я-концепції особистості. Психосемантичне дослідження особливостей ставлення особистістю до життєвих ролей продемонструвало, що у свідомості молодих людей рольове наповнення відображається за такими показниками, як:

- емоційно-чуттєва складова сприйняття ролі (відображає емоційне ставлення до інших, якості, які впливають на самооцінку особистості, оцінку особистості та полярну позицію, котра пов'язана з прихильністю чи відчуженістю стосовно іншої особи і навпаки);

- поведінкова складова сприйняття ролі (відображає тенденцію до прийняття чи не прийняття себе та інших в певній ролі);

- морально-нормативна оцінка (відображає нормативність, дисципліну та моральність особи);

- амбівалентні патерни (демонструють парадоксальність установок особи);

- поведінкові настанови (демонструють ступінь готовності особи до рольової взаємодії).

По-третє, побудувавши семантичний простір за допомогою п'яти вищеназваних шкал, нам вдалося узагальнити ознаки, які використовуються для первинного сприйняття, аналізу, оцінки та інтерпретації типових ролей особистістю.

Література

References

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – Москва : Мысль, 1991. – 299 с.
Abul'hanova-Slavskaja K. Strategija zhizni [Strategy of life] / K. Abul'hanova-Slavskaja. – Moscow : Mind, 1991. – 299 p.
2. Берн Э. Игры, в которые играют люди. Психология человеческих взаимоотношений; Люди, которые играют в игры. Психология человеческой судьбы / Э. Берн. – Минск : Прамеб, 1992. – 384 с.
Bern E. Igrы, v kotorye igrajut ljudi. Psihologija chelovecheskih vzaimootnoshenij; Ljudi, kotorye igrajut v igry. Psihologija chelovecheskoj sud'by [Games people play. The psychology of human relationships; What do you say, after you say hello! The psychology of human destiny] / E. Bern. – Minsk: Prameb, 1992. – 384 p.
3. Бернс Р. Я-концепция и воспитание / Р. Бернс. – М.: Прогресс, 1986. – С. 30–86.
Berns R. Ja-koncepcija i vospitanie [Self-concept and education] / R. Berns. – Moscow : Progress, 1986. – P. 30–86.
4. Горностай П. П. Личность и роль: Ролевой подход в социальной психологии личности. / П. П. Горностай – К.: Интерпресс ЛТД, 2007. – 312 с.
Gornostaj P. Lichnost' i rol': Rolevoj podhod v social'noj psihologii lichnosti [Identity and role: Role approach in social psychology of personality] / P. Gornostaj. – Kiev : Interpress LTD, 2007. – 312 p.
5. Климкова Л. А. Ассоциативное значение слов в художественном тексте / Л. А. Климкова // Филологические науки. – 1991. – №1. – С. 45–54.
Klimkova L. Associativnoe znachenie slov v hudozhestvennom tekste [Associative meaning of words in a literary text] / L. Klimkova // Philology. – 1991. – №1. – P. 45–54.
6. Куницина В. Н. Межличностное общение / В. Н. Куницина, Н. В. Казаринова, В. М. Погольша. – СПб. : Питер, 2001. – 544 с.
Kunicina V. Mezhlichnostnoe obshhenie [Interpersonal communication] / V. Kunicina, N. Kazarinova, V. Pogol'sha. – St. Petersburg : Piter, 2011. – 544 p.

7. Петренко В. Ф. Основы психосемантики / В. Ф. Петренко // Мастера психологии. – 2-е изд., испр. и доп. – СПб. : Питер, 2005. – 480 с.

Petrenko V. Osnovy psihosemantiki [Basics of psychosemantics] / V. Petrenko // Masters of psychology. – 2-nd edition. – St. Petersburg : Piter, 2005. – 480 p.

Одинцова А.Н.

Жизненная роль как составляющая жизненной позиции в сознании юношей

В статье Одинцовой А.М. «Жизненная роль как составляющая жизненной позиции в сознании юношей» проанализирована взаимосвязь между жизненной позицией, жизненной ролью и Я-концепцией личности. Представлены результаты эмпирического исследования в котором приняли участие студенты в возрасте от 18 до 22 лет. Целью исследования было обобщить признаки, используемые для первичного восприятия, анализа, оценки и интерпретации ролей личностью. В работе были использованы следующие методы и методики: ассоциативный эксперимент, методика П.П. Горностая «Карта жизненных ролей», построение семантического пространства. Из различных видов ролей были систематизированы и выделены шесть типичных ролей у юношества. Среди семейных ролей – сын (дочь), брат (сестра), внук (внучка), среди социальных – роль студента и межличностные роли друга и парня (девушки), находящихся в романтических отношениях. В основной части статьи приводятся результаты факторного анализа и дальнейшего построения семантического пространства для типичных жизненных ролей юношества. Определено, что в сознании молодых людей ролевое наполнение отражается по таким показателям, как: эмоционально-чувственная составляющая восприятия роли (которая отражает эмоциональное отношение к другим, качества, которые влияют на самооценку личности, оценку личности и полярную позицию, которая связана с приверженностью или отчужденностью по отношению к другим и наоборот); поведенческая составляющая восприятия роли (отражает тенденцию к принятию или не принятию себя и других в определенной роли); морально-нормативная оценка (отражает нормативность, дисциплину и нравственность человека); амбивалентные паттерны (демонстрируют парадоксальность установок личности); поведенческие установки (демонстрируют степень готовности личности к ролевому взаимодействию). Научная новизна работы заключается в том, что впервые на эмпирическом уровне были исследованы особенности представления и интерпретации жизненных ролей в сознании личности.

Ключевые слова: жизненная позиция, жизненная роль, Я-концепция личности, семантическое пространство.

Odintsova A.N.

The vital role as part of a vital position in the minds of youth

The relationship between lifestyle, vital role and self concept are analyzed in the research work by Odintsova A.N. "The vital role as part of a vital position in the minds of youth". Are shown the results of empirical research in which took part students between the ages of 18 to 22 years old. The aim of the study was to summarize the characteristics that were used for primary perception, analysis, evaluation and interpretation of roles personality. In this research work were used the following methods and techniques: the association experiment, the technique by P. Gornostaj "The map of vital roles", and the construction of semantic space. Among various kinds of roles were systematized and identified six typical roles in youth. Among family roles – son (daughter), brother (sister), grandson (granddaughter), among social roles are distinguished the role of the student and interpersonal role: friend and boy friend (girlfriend). In the

main part of the article are presented the results of factor analysis and further construction of the semantic space for typical life roles youth. It was specified that the role performance in the minds of young people is reflected by the next factors: emotional and sensual component of the role perception (which reflects the emotional attitude towards others, qualities that affects the self-esteem of the person, personality assessment and a polar position, which is associated with adherence or exclusion in reference to another person and backward); behavioral component of the roles (reflects the trend towards the acceptance or rejection of oneself and others in a particular role); moral and normative characterization (reflects normativity, discipline and human morality); ambivalent patterns (show paradoxical personality installations); behaviors (individual demonstrate his level of readiness to role interaction). Scientific novelty of the research work lies in the fact that for the first time at the empirical level were investigated special aspects of presentation and interpretation of vital roles in the mind of the individual. Keywords: attitude to life, a vital role, self-concept of personality, the semantic space.